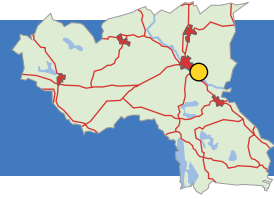

Berga gård

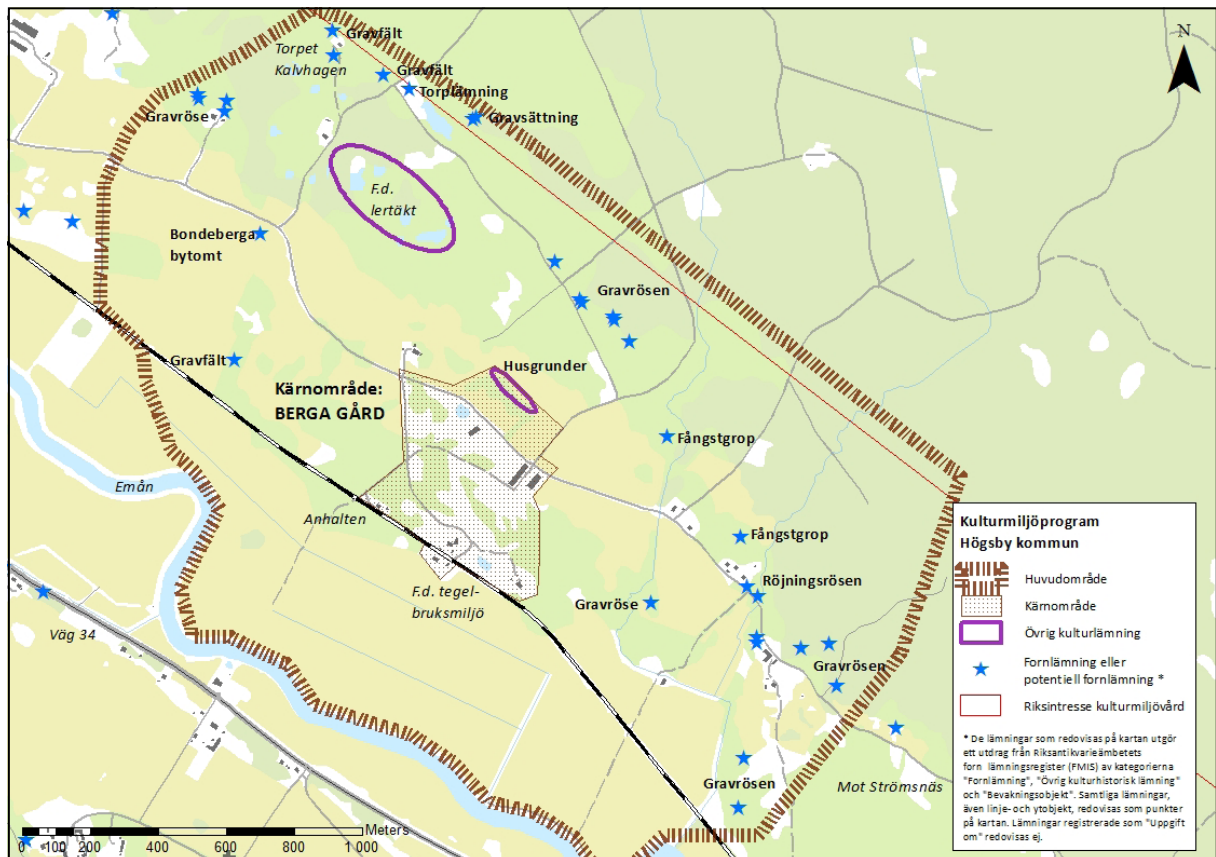

Berga gård, tidigare säteri.

Berga gård

Områdesbeskrivning

Karta över huvudområdet. Huvudområdet bidrar till förståelsen för kärnområdena, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. Kärnområdena är områden med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Berga gård är en frälsegård med medeltida anor som utgör en viktig del av Högsby kommuns historia. Berga gård var på 1700- och 1800-talet en av länets största gårdar med omfattande gårds-, industri- och markinnehav inom kommunen, under lång tid ägd av släkten Harmens. Gårdsanläggningen är till följd av bristande underhåll och ointresse från tidigare ägare idag påtagligt

reducerad, men huvudbyggnaden och gårdens stenladugård finns kvar. Byggnaderna minner om gårdens storhetstid, men i övrigt är områdets historia svårt att uttyda. Gården omges av ett odlingslandskap präglad av högre ståndskultur och stordrift. Berga ligger inom ett riksintresseområde för kulturmiljövården; H 70 Emådalen.

Huvudområdet omfattar Berga gård och läget för den idag uttraderade byn Bondeberga samt platsen för Berga tegelbruk. Berga gård är belägen sydost om Högsby tätort, på den östra sidan av Emån. Berga är en frälsegård med medeltida anor. Säteriet infördes i jordeböckerna först 1690. Bondeberga by låg en knapp kilometer nordväst om Berga gård. Byns historia är intimt förknippat med Berga gård, men idag finns den gamla bytomten endast kvar som registrerad lämning i Fornlämningsregistret (RAÄ Högsby 347:1). Bondeberga var en gammal by och omnämndes i skrift redan 1299.¹ Släkten Bagge, som åtminstone sedan 1500-talets senare hälft ägt mark i Bondeberga², kom under 1500- och 1600-talet att förvärva flera gårdar i byn.³ Under sent 1600-tal låg alla byns gårdar under den av släkten Bagge ägda Berga säteri. Den äldsta kartan över byn är en geometrisk avmätning från 1695, utförd med anledning av ”gamla bytens skull” (d.v.s. gamla byten mellan kronan och Bagge vid Berga säteri). Byn, då kallad ”Öffwerberga by”, bestod då av fyra hemman, två soldattorp och en utjord, kallad Smalbolet.⁴ I samband med laga skifte vid 1800-talets mitt splittrades dock byn, gårdarna försvann och så småningom kom allt att övergå till en enhet, Berga säteri. Torpen fick dock ligga kvar under säteriet. Ett finns ännu kvar, medan de övriga kan anas som husgrunder.

Berga gård har under åren haft flera olika ägare⁵, men den släkt som gjort störst avtryck i gårdens historia och som skapat dagens herrgårdsmiljö,

var släkten von Hegardt/af Harmens som ägde gården från 1700-talets mitt till sent 1800-tal. Såväl gårdens huvudbyggnad som den idag bevarade stenladugården uppfördes under Harmens tid. Under släktens ägande av Berga säteri utökades godsinnehavet till att omfatta en stor del av markerna i Högsbytrakten. De ägde bl.a. Fågelfors bruk och Hornsö masugn, samt anlade en mängd olika verksamheter, bl.a. Frövi tegelbruk (1832) och Frövi kvarn (1842). År 1889 såldes Berga gård till ett konsortium med grosshandlare Johan Jeansson i spetsen och därmed upphörde det Harmenska godscomplexet. I dagens kulturmiljö kan ännu spår anas efter gårdens storhetstid⁶.

Landskapet som omger gården utgör ett storskaligt åkerlandskap präglat av högreståndskultur och stordrift. På ägorna finns Skandinavians största mistelbestånd. I markerna norr om gården finns vattenfyllda sänkor som är lämningar efter den lertäkt som bruket här bedrev till tegeltillverkningen. Till lertäkterna gick tidigare en transportbana efter vilken ännu vallen finns kvar. Den slingrande byvägen som leder från Högsby tätort förbi Bondebergas gamla bytomt och Berga gård samt vidare mot Strömsnäs har en gammal sträckning, vilken kan följas tillbaka till åtminstone sent 1600-tal. Utmed vägen ligger flera torpmiljöer vilka hört till Berga gård samt det välbevarade Strömsnäs skolhus (1925). Den raka infartsvägen mot f.d. tegelbruksområdet anlades omkring 1940 parallellt med en befintlig transportbana för lera, dessförinnan gick en väg från

1 Bondeberga omnämns då Margareta Gustafsdotter donerade en gård till Johannes döparens nunnekloster i Kalmar, som hon själv anlagt. Senare överfördes gården till Skänninge kloster. Klostergodsen drogs så småningom in till kronan genom reduktion.

2 Redan på 1300- och 1400-talen sägs delar av godset tillhört Nils Jönsson och dennes son Peder Nilsson Bagge, av Bengts släkt.

3 Det var mellan 1565 när Bengt Bagge (I) genom hävdebyte kom i besittning av Överberga kyrkohemman, och 1683 när Bengt Bagge (III) fick de båda kronogårdarna reducerade, som hela Bondeberga by kom att lyda under Berga säteri.

4 Kartan visar att byn sannolikt hade genomgått ett medeltida solskifte.

5 Efter Bengt Bagge tog sonen Peder Bagge över gården. År 1712 köptes Berga gård av Isak de Besche. Därefter följde som ägare överstelöjtnant Johan von Gertten, kammarherre Israel Broman och major Fredrik Åkerhielm innan Peter Fredrik von Hegardt köpte gården 1759.

6 I herrgården finns målade tapeter och golv från 1700-talet bevarade, liksom kakelugnar på träfötter.

Släkten Harmens vid Berga säteri

Bildandet av stora egendomscomplex skedde på sina håll i länet under 1700- och 1800-talet. De Harmenska domänerna i Emåns dalgång, kom tillsammans med det Posseska i Norra Møre helt att dominera i de södra delarna av länet under denna tid.

Berga säteri köptes av statssekreterare Peter Fredrik von Hegardt 1759 och samma år förvärvade han även Fågelfors bruk, som kom att bli i släktens ägo fram till 1875. Därefter ärvdes Berga gård, som redan då var en anseelig domän, av systersonen major Henrik af Harmens som lät uppföra den nuvarande huvudbyggnaden (1782) i sengustaviansk herrgårdsarkitektur. Brodern, häradshövding Gustav Harmens, bosatte sig i det närbelägna Ruda och lät uppföra en ny huvudbyggnad. Tillsammans ägde bröderna Fågelfors järnbruk och Hornsö masugn. Ägorna tillföll 1811 majorens son kammarherre Henrik Otto af Harmens. Han kom att bli en av länets rikaste

markägare, med ett stort gods innehav i Högsbytrakten. Inom Högsby socken ägde han det mesta av jorden. Några av de egendomar som han ägde vid sin död var; Berga, Ruda, Åsebo, Ekeby, Odensvi, Hammarby, Frövi, Hanåsa, Högsby, Huseby, Sadeshult med alla deras underlydande gårdar, Fågelfors bruk och Hornsö masugn samt en rad spridda gårdar. Efter H O af Harmens död 1855 ägdes komplexet av hans arvingar gemensamt, men på 1880-talet skingrades stora delar av domänen.

Berga gård inköptes 1889 av ett bolag tillhörande Jeansson-släkten och de övriga ägorna fick andra ägare. Johan Jeansson blev inom kort ensam ägare till Berga och lämnade det 1896 i arv till sin son, Gustaf Jeansson. Dennes son Yngve Gustaf tog 1946 över som ägare. Släkten Jaenssons ägande av Berga gård upphörde 1961. Idag ägs åker- och skogsmarken samt byggnaderna av olika ägare.

gårdsplanen till tegelbruket. Strax sydväst om gården går sedan 1897 Kalmar – Berga järnväg som skär genom landskapet.

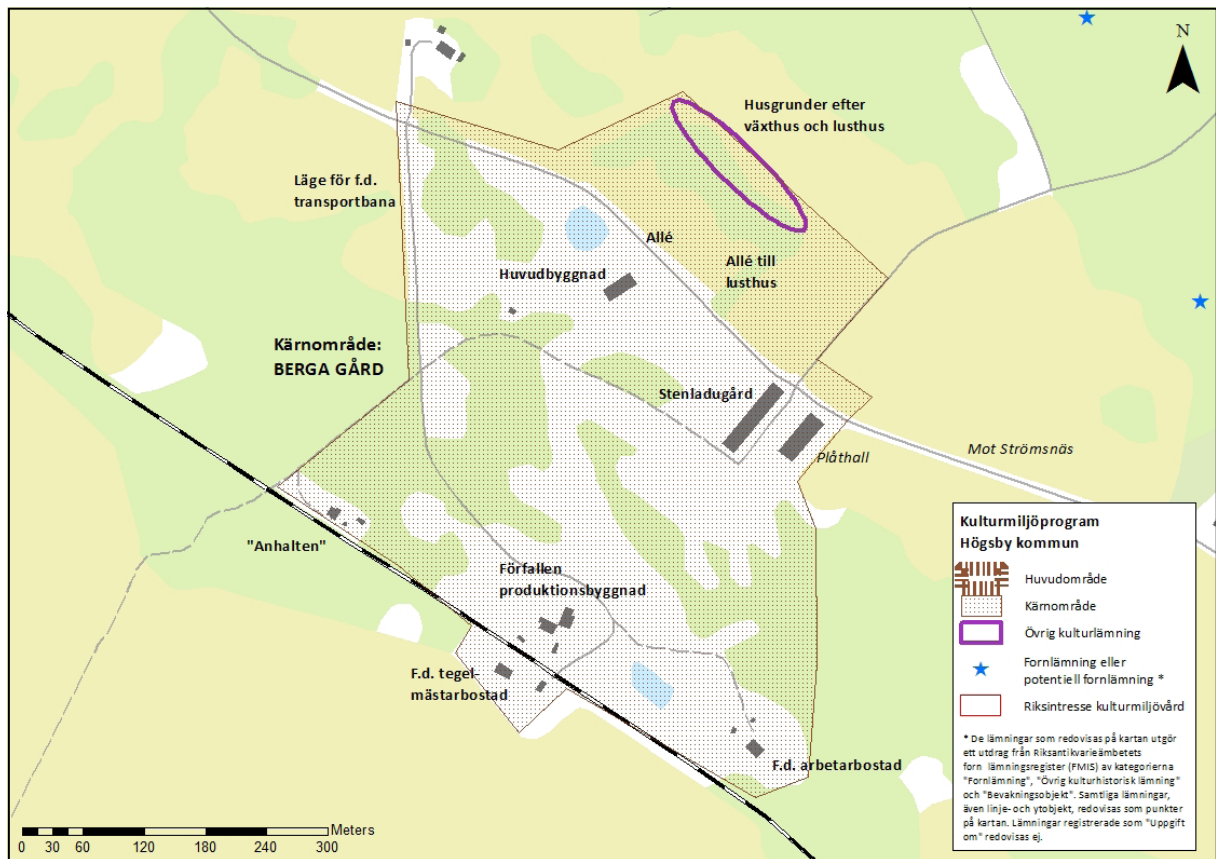
Emåns betydelse som kommunikationsled under förhistorisk tid är tydlig och det finns en stor mängd kända fornlämningar i området. På höjdstråk utmed Emåns sträckning finns rika fornlämningsmiljöer med både gravfält och ensamliggande gravar. De äldsta gravarna i området dateras till den yngsta bondestenåldern (2400–1800 f.Kr.), då man ser en tydlig kolonisation av inlandet och jordbruket börjar få större betydelse för de lokala ekonomierna. I åkermarken söder om torpet Pilen, ner mot Emån, finns två registrerade gravar i form av hållkistor från yngsta bondestenåldern (RAÄ Högsby 40:1, 43:1). En av gravarna undersöktes av Erik Bellander 1937. Den undersökta kistkonstruktionen var 2,7 m lång. I graven fanns inga bevarade skelettrester, däremot tillvaratogs en spånkräpa och ett avslag i kristianstadsflinta.

I kanten av skogsmarken norr och öster om Berga gård finns ett flertal gravfält och ensamliggande gravar. Flera av de ensamliggande gravarna utgörs av rösen som med stor sannolikhet skall dateras till bronsålder (RAÄ Högsby 21:2, 23:1–2, 32:1, 33:1–2, 39:1, 64:1, 211:1, 212:1). Rösenas placering längs med Emån förstärker bilden av en viktig kommunikationsled under stora delar

av förhistorisk tid. Utöver rösen finns också ett flertal gravar i form av stensättningar som dateras till brons eller järnålder (RAÄ Högsby 21:1, 23:1, 27:1–2, 31:1, 38:1, 63:1, 68:1). I Ängahagen, 700 meter VNV om Berga gård, återfinns en restaurerad gravhög som undersöktes av Erik Bellander 1937. Högen visade sig innehålla rester av ett keramikkräp och några järnbitar tillsammans med skelettrester efter ett gravlagt barn. Järnbitarna utgör sannolikt rester efter bortmultnad träkista. Den gravlagdes orientering i Ö-V antyder en kristen påverkan, vilket daterar graven till vikingatid.

Platsen för Bondebergas bytomt, idag överodlad, är registrerad i fornlämningsregistret (RAÄ Högsby 347:1). I åkermarken har det bl.a. plockats fragment av kritpipor och keramikkräp. I markerna nordost om den gamla bytomten finns flera platser med lämningar efter torpbebyggelse (RAÄ Högsby 362:1, 364:1, 365:1, 191:1, 363:1). Öster om gården finns två fångstgropar för varg (RAÄ Högsby 249:1, 359:1).

Berga gård kan sägas representera flera av de värden som uttrycker riksintresset; fornlämningsmiljöer, odlingslandskap och herrgårdslandskap, vilket speglar något av utvecklingen av naturresursnyttjande, markanvändning, bebyggelse och sociala förhållanden i en småländsk dalgångsbygd från förhistorisk tid fram till nutid.

Kärnområde Berga gård

Klass 2

Emådalen kulturlandskap: Typisk, om än till följd av rivningar något otydlig, herrgårdsmiljö med välbevarad huvudbyggnad från 1782 och stenladugård från 1830. Storskaligt, öppet odlingslandskap. Lertäkter och f.d. tegelbruksmiljö.

Järnvägens miljöer: Berga gårds anhalt med välbevarad byggnad.

Kärnområdet formas kring platsen för Berga gårdsanläggning och de kvarvarande byggnaderna samt platsen där Berga tegelbruk låg. Dagens gårdsmiljö präglas av huvudbyggnaden (1782) i sengustaviansk stil som uppfördes av major Henrik af Harmens och av en ladugård i gråsten (1830) uppförd av kammarherre Henrik Otto af Harmens. Båda byggnaderna uppfördes under det Harmenska godscomplexets storhetstid. Huvudbyggnaden är i såväl exteriört som interiört välbevarad. I byggnaden finns målade tapeter och golv från 1700-talet bevarade, liksom kakelugnar på träfötter. Ladugården är en av de kvarvarande

gråstensladugårdar i Emådalen som uppfördes under 1800-talets första hälft på egendomar hörande till det Harmenska godscomplexet. Ladugården vid Berga är en imponerande byggnad som dessvärre brann 1960, men som återuppbyggdes och försågs med ytterligare en våning. Parallellt med ladugården finns idag även en modern maskinhall med plåtfasader.

Mellan 1960 till mitten av 1990-talet har större delen av byggnadsbeståndet inom området rivits och dagens gårdsmiljö utgör en kraftigt reducerad anläggning. Till den tidigare omfattande gårdsan-

läggningen hörde även flygelbyggnader, arbetarbostäder, mejeri, flera ekonomibygnader och en av Kalmar läns största och äldsta trädgårdsanläggningar med bl.a. växthus och trädgårdsmästarbostad. Rivningarna har raderat många kulturhistoriska värdefulla drag och förtagit mycket av upplevelsen i området. Området är idag svårt att förstå.

Området kring Berga gård är särskilt rikt på lera, vilket tidigt utnyttjats för tegeltillverkning.⁷ År 1898 påbörjades av ägaren Gustaf Jeansson en mer industriell tillverkning av tegel då ett större tegelbruk anlades söder om gården.⁸ Berga tegelbruks stora karaktäristiska industribyggnad utgjorde en anslående byggnad synlig från stora delar av det omgivande landskapet, men revs till-

sammans med kringliggande magasinsbyggnader 1979. Idag finns endast förfallna delar av den gamla produktionsbyggnaden kvar, liksom en f.d. tegelmästarbostad (ca 1900) med tillhörande ladugård (1930-tal) och ett bostadshus (1800-tal) kallat "Bygget", vilket tidigare fungerade som arbetarbostad för anställda vid tegelbruket. Tegelmästarbostaden och den tillhörande ladugården har tegelfasader och framstår som välbevarade, liksom den f.d. arbetarbostaden med putsade fasader.

Alldeles nordväst om den f.d. tegelbruksmiljön ligger Berga gårds anhalt vid järnvägen, vilken anlades 1897. På platsen finns ännu en mindre, tidstypiskt utförd och välbevarad byggnad, vilken inrymde bostad för banvakt och vänthall.

7 Redan i början av 1700-talet ska det ha funnits ett tegelbruk på Berga gård.

8 År 1925 tog Nygårdekoncernen över tegelbruket och gjorde en större ombyggnad av anläggningen. Verksamheten lades ned på 1960-talet.

Betydelsefulla karaktärsdrag, områden och objekt

- Det kärnområde som markerats på ovanstående karta.
- Gårdsmiljön kring Berga gård med två äldre kvarvarande byggnader, den välbevarade huvudbyggnaden från 1780-tal och stenladugården från 1830-tal samt alla de husgrunder som finns kring gården som berättar om alla de byggnader som tidigare hört till gårdsanläggningen och som låter ana gårdens historiska betydelse för bygden.
- Den f.d. tegelbruksmiljön med spår efter tidigare produktionsbyggnader samt ännu kvarvarande arbetarbostäder.
- Berga gårds anhalt med välbevarad, tidstypiskt utförd byggnad.
- De öppna, storskaliga åkermarkerna som omger gården och sträcker sig ner mot Emån samt de mer stenbundna betesmarkerna.
- Äldre vägsträckningar i området; vägen mellan Högsby mot Strömsnäs som vid Berga gård är försedd med en dubbelsidig allé och Bondeberga vägskäl med den smala vägen mot f.d. Bondeberga by. Spåren efter transportbanan för lera.

Befintligt skydd

- Den sydvästra delen av huvudområdet utgör del av riksintresse H 70, Emådalen – för kulturmiljövården. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6 §). Som motivering framhävs att den mångfald väl sammanhållna system av kulturmiljöer som finns i Emådalen – fornlämningsmiljöer, bymiljöer, odlingslandskap, bruksmiljöer, herrgårdslandskap, kommunikationsmiljöer och tät-

ortsmiljöer. Dessa olika miljöer återspeglar sammantaget utvecklingen av naturresurssnyttjande, markanvändning, bebyggelse, näringsliv, teknik och sociala förhållanden i en småländsk dalgångsbygd från förhistorisk tid fram till nutid.

- Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). De får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning. Länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).
- Särskilt värdefulla byggnader och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av biotopskydd enligt miljöbalken (MB 7 kap 11§). Det innebär att de inte får tas bort eller skadas.
- Berga gård är utpekad som en kulturhistoriskt värdefull miljö i utredningen ”Kulturhistoriska miljöer i Emådalen”, framtagen 1982 av Länsstyrelsen i Kalmar län och Kalmar läns museum.

Rekommendationer och förslag till skydd

- Ovan listade objekt, områden eller karaktärsdrag bör behållas, vårdas och tydliggöras.
- Kärnområdena är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte förvanskas. Vid lovgivning och planläggning bör antikvariska hänsyn tas, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att planbestämmelser, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden där bebyggelsens kulturhistoriska värden kan skyddas genom varsamhets- eller skyddsbestämmelser. I dessa bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar de befintliga byggnadernas yttre, samt för åtgärder avseende eventuella ekonomibygnader.
- Huvudområdets öppna odlingslandskap har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- Gamla vägar inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Referenser

- Bellander, Erik, 1969, *Den förhistoriska bebyggelsen*. Ur: Högsbyboken: Högsby – Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Red Eriksson, Herberth & Franzén, Olle. Högsby sid 15–49.
- Beskrivning av riksintresse för kulturmiljövården; H58 Högsbyåsen*, Länsstyrelsen Kalmar län.
- Dederling, Coco, 2001, *Kulturhistoria ur dimma. Emåns avrinningsområde*. Länsstyrelsen Kalmar län och Länsstyrelsen Jönköpings län.
- Emrin, Ingvar & Ragnar Jonsson, 1984, *Torp och stugor under Berga och Huseby i Högsby socken*. Oskarshamn.
- Granlund, John, 1969, *Högsby socken och dess byar, näringsliv samt sed och tro*. Ur: Högsbyboken – Högsby, Långemåla och Fågelfors bygd och liv, del I. Högsby kommun.
- Hofrén, Manne, 1937, *Herrgårdar och boställen*. Nordiska museet.
- Kulturhistoriska miljöer i Emådalen – översiktlig inventering*. 1979, Länsstyrelsen i Kalmar län och Kalmar läns museum.
- www.lantmateriet.se, historiska kartor.
- www.raa.se/fornsok, Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister Fornsök.
- Kalmar läns museums topografiska arkiv.
- Kalmar läns museums bildarkiv.
- ## Faktaundersökning
- Bertil Eriksson, uppvuxen vid Berga tegelbruk.

Bilder, Berga gård

Berga gård med stenladugården från 1830, huvudbyggnaden från 1782 och den mistelbevuxna allé som lett fram till gårdens lusthus på en svag höjd i landskapet.

Huvudbyggnaden är välbevarad från byggnadstiden, såväl exteriört som interiört.

Gårdsplanen med stenladugården och en modern plåthall.

Ladugården är sedan en brand 1960 förlängd och försedd med ytterligare en våning.

Kring huvudbyggnaden har det legat flera arbetarbostäder och i området till vänster har det funnits mejeri.

I området nordost om huvudbyggnaden har det legat en omfattande växthus- och trädgårdsanläggning. Idag finns endast grunderna kvar från de tre växthusen.

Allén som lett upp till gårdens lusthus.

Gården omges av ett storskaligt, öppet åkerlandskap.

Vägen mot Strömsnäs följer samma sträckning som under sent 1600-tal. Vägen går genom ett lätt kuperat landskap med stenbundna betesmarker och skog. Utmed vägen finns flera arbetarbostäder och torpmiljöer, vilka hört till Berga gård.

Strömsnäs skola uppförd 1925 (utanför huvudområdet). Skolhuset ersatte en äldre skolbyggnad som uppförts av Harmens under 1800-talet för barnen vid Berga gård och de underliggande gårdarna och torpen.

Den f.d. tegelmästarebostaden med tillhörande ladugård vid platsen där Berga tegelbruk tidigare låg.

Delar av de äldre produktionsbyggnaderna finns ännu kvar.

Till miljön hör även en f.d. arbetarbostad kallad "Bygget" vilken inrymde fyra familjer, idag privatbostad.

Berga gårds anhalt med en välbevarad anhaltsbyggnad i tidstypiskt utförande.

Torpet Kalvhagen från tidigt 1800-tal är det enda kvarvarande torpet som låg i området för Bondeberga by. Huset är dock kraftigt förvanskad och samtliga ekonomibygnader är rivna.

På platsen låg fram till 1900-talets mitt några torp och Jämmerbo fattigstuga hörande till Bondeberga by. Fattighuset flyttades på 1950-talet till scoutbyn på Trollberget i Högsby. Man tror att huset en gång utgjort flygelbyggnad till Berga gård.